

TÜRKLERİN İSLÂM
DÜŞÜNÇESİNE
KATKILARI

MÂTÜRÎDÎ, YESEVÎ VE TÜRK DÜNYASI
ÜZERİNE ÇALIŞMALAR

SİDDİK KORKMAZ

© İz Yayıncılık Limited Şirketi, 2021

Sertifika no: 49821

İz Yayıncılık: 1301

İnceleme Araştırma Dizisi: 450

ISBN: 978-605-326-554-2

İstanbul 2021

Oruçreis Mahallesi, Tekstilkent Caddesi

Koza Plaza B Blok No: 12 Kat: 15/151 Esenler / İstanbul

Telefon: (212) 5207210

www.iz.com.tr

E-posta: bilgi@iz.com.tr

Editör: Mehmet Emin Gül

Kapak Tasarımı: Yasin Çetin

Sayfa Tasarımı: Adem Şenel

Basıldığı yer: Çınar Matbaacılık (Sertifika no: 45103)

Yüzyıl Mahallesi, Matbaacılar Caddesi, Ata Han, No: 34 K: 5 Bağcılar/İstanbul

TÜRKLERİN İSLÂM
DÜŞÜNÇESİNE
KATKILARI

MÂTÜRÎDÎ, YESEVÎ VE TÜRK DÜNYASI
ÜZERİNE ÇALIŞMALAR

SİDDİK KORKMAZ

iz

PROF. DR. SİDDİK KORKMAZ; Aksaray'ın Sarayhan kasabasında 1970 yılında doğdu. Ortaöğrenimini Aksaray ve Develi'de 1987 yılında, lisans eğitimini Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde 1992 yılında tamamladı. Bir süre İmam-Hatip Lisesi'nde meslek dersleri öğretmeni olarak çalıştı (1992-1995). O günkü adıyla Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalında araştırma görevlisi oldu (1995) ve burada yüksek lisansını tamamladı (1996). Bir yıl süreyle Ürdün-Amman'da yer alan Ürdün Üniversitesi'nde (1996-1997) araştırma ve incelemelerde bulundu. Ankara Üniversitesi'ne doktora çalışmalarını tamamlamak üzere tayin edildi (1999). Doktorasını tamamladıktan sonra 2003 yılında tekrar Selçuk Üniversitesi'ndeki görevine döndü ve alanı ile ilgili dersler vermeye başladı. Gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra da 2008 yılında doçent oldu. Amerika Birleşik Devletleri, Indiana Eyaleti Bloomington'da 2011 yılında üç ay süreyle misafir hoca sıfatıyla bulundu. Selçuk Üniversitesi'nin önce Konya daha sonra da Necmettin Erbakan Üniversitesi adını alması döneminde 2014 yılında İlahiyat Fakültesinde profesörlük kadrosuna atandı. 2019 yılında İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslâmi İlimler Fakültesine dekan olarak görevlendirildi. Halen bu görevini sürdürmekte ve aynı üniversitede akademik çalışmalarına devam etmektedir.

Yayımlanan Kitapları:

Tarihin Tahrifi / İbn Sebe Meselesi

Şi'a'nın Oluşumu / Hz. Ali'nin Vasîliği Düşüncesi

Alevilik-Bektâşilik Geleneği ve İslâm

İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri

Nasihatnâme- Ebu Mansur el-Mâtürîdî (Çevirmen)

İmam Mâtürîdî'nin İzdüşümü (Editör)

Karizma Dindarlığı / Şiilik Üzerine Araştırmalar

Küreselleşme ve Dini Değerler

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	11
KISALTMALAR.....	15

I. BÖLÜM

EBÛ HANİFE-MÂTÜRİDÎ VE YESEVÎ ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

1. Ebû Hanîfe Öğretisinin Yesevî Sufiliğine Yansımaları.....	19
Giriş	19
1. İtidal Merkezli Din Anlayışı	21
2. İnsan Merkezli Hayat Anlayışı	27
3. Ahlâk Merkezli Sufilik Anlayışı	33
Sonuç	40
2. Mâtürîdî Öğretisinin Yesevî Sufiliğindeki Yansımaları.....	42
Giriş	42
1. İtikadî Konular	45
2. Ahlâkî Konular	49
3. Siyasi Konular	57
Sonuç	61
3. Mâtürîdî'nin Duyular ve Tecrübeye Dayalı Bilgi Hakkındaki Görüşleri	62
Giriş	62
1. Mâtürîdî ve Bilgi	62
2. Mâtürîdîde Bilgi Formları.....	64
3. Peygamberlik ve Bilgi İlişkisi.....	68
Sonuç	71
4. Hanefî Literatürde Ebu'l-Hasan el-Eş'arî Eleştirisi	73
Giriş	73
1. Allah'ın Fiilleri	74

1. 1. Allah'ın Konuşması (Kelâmullah)	75
1. 2. Allah'ın Yaratması (Tekvin)	76
1. 3. Kudretin Fiille Birlikte Oluşu.....	79
1. 4. Kudretin İki Fiile Uygun Oluşu.....	80
2. İman Konuları	81
2. 1. İcmâlî ve Tafsîlî İman	83
2. 2. Saîd ve Şakî.....	84
2. 3. Mukallidin İmanı	86
2. 4. Kendisine Davetçi Gelmeyen Kimsenin Durumu	86
3. Nübüvvet	87
4. İmamet ve Siyaset	89
5. Ruh ve Hava	90
6. Ehl-i Bid'at	91
Sonuç	92
5. Mâtürîdîliğin Türk Dünyasındaki Medeniyet Arayışlarına Katkısı....	94
Giriş	94
1. Medeniyet Arayışlarının Zemini.....	96
1. 1. Medeniyet Nedir?.....	96
1. 2. Türk Dünyası Nedir?	99
1. 3. Mâtürîdîlik Nedir?	102
2. Mâtürîdîliğin Katkıları.....	105
2. 1. Dinin Anlaşılması	105
2. 2. Siyasetin Anlaşılması	107
2. 3. Sosyal Hayatın Düzenlenmesi	110
Sonuç	114

II. BÖLÜM

TÜRK DÜNYASI ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

1. İnsan Fiillerinin Yaratılması Problemi -Kulların Fiileri ve Yedi Mezhep Risalesi Örneği-.....	119
Giriş	119
1. Risâle Hakkında	120
2. Risâle'nin Müellifi Hakkında	120
3. Risâle'nin Muhtevası Hakkında.....	127

Sonuç	127
Risâle'nin Türkçesi:.....	129
2. İbn Sadruddin eş-Şirvânî'nin İtikadî Mezhepler Hakkındaki Görüşleri.....	136
Giriş	136
1. Şirvânî'nin Hayatı ve Eserleri	136
2. Tercümânü'l-Ümem	138
Sonuç	142
3. Musa Cârullah Bigiyef'in Kur'an ve Sünnet Çerçevesinde İslâm Anlayışı.....	143
Giriş	143
1. Ceditçilik	144
2. Musa Cârullah'ın Hayatı	149
3. Kur'an Anlayışı	152
4. Sünnet Anlayışı	155
5. İslâm Anlayışı	158
Sonuç	165
4. Kırım'ın İlhakının Türk Dünyasındaki Yansımaları.....	167
Giriş	167
1. Türk Dünyası Merkezli Yansımalar	172
1. 1. Kazakistan ve Tataristan.....	172
1. 2. Türkiye.....	174
2. Uluslararası Ölçekli Yansımalar	177
Sonuç	180
5. Türk Dünyasını Birleştiren Unsurlar.....	181
Giriş	181
1. Dil	182
2. Din.....	185
3. Tarih	188
4. Kültür ve Gelenek.....	191
5. Ticaret	197
Sonuç	199
6. Mâtürîdîlik Hakkında Batıda Yapılan Çalışmalar.....	201
Giriş	201

1. İngilizce Çalışmalar	205
1. 1. İngilizce Kitaplar	205
1. 2. İngilizce Doktora ve Yüksek Lisans Tezleri.....	206
1. 3. İngilizce Makaleler.....	208
1. 4. İngilizce Ansiklopedi Maddeleri	214
1. 5. İngilizce Sempozyum Bildirileri	214
1. 6. İngilizce Tanıtım Yazıları	215
2. Almanca Çalışmalar	216
3. Fransızca ve Diğer Çalışmalar	217

EKLER

Ek 1. Risâle'nin Arapçası:.....	219
Ek 2. Risâle'nin Birinci Sayfası:	225
Ek 3. Risâle'nin Son Sayfası:	226
Ek 4. XVII. Yüzyılda İslâm Coğrafyası.....	227
Ek 5. Türk Dünyası Haritası.....	228

KAYNAKÇA.....	229
1. Matbu Kaynaklar	229
2. İnternet Kaynakları.....	235

DİZİN	237
-------------	-----

*Bu çalışmamı muhterem hocalarım
Yrd. Doç. Dr. Lütfi ŞENEL ve
Prof. Dr. Hasan ONAT'a ithaf ediyorum.*

ÖN SÖZ

Türkler İslâm ile tanıştıktan sonra hem siyasi hem de ilmî alanda çok hizmet etmişler, bu dine dayalı olarak üretilen kültüre ciddi anlamda katkı sunmuşlardır. Ebû Hanîfe, İmam Mâtürîdî, Ahmet Yesevî, Musa Cârullah Bigiyef gibi büyük isimler Türklerin egemen olduğu veya bulunduğu coğrafyalarda yetişmişlerdir. Bu insanlar son din olarak gönderilen ilahî emaneti, aslına uygun ve müntesiplerinin ihtiyacına cevap verecek şekilde yorumlamaya devam etmişlerdir.

Günümüzde İslâm dünyası hem dini yorumlama hem de sahip oldukları inancı en saf ve duru şekliyle hayata tatbik etme konusunda ciddi sıkıntılar yaşamaktadır. Toplumların sıkıntılı dönemlerinde geçmişlerine dönüp bakmaları ve nerede yanlış yaptıklarını tespit etmeye çalışmaları tarih sahnesinde seyirlerine devam edebilmelerinde mühim bir gerekliliktir. Özellikle Türk dünyası özelinde geçmişe geri dönüp müracaat edilecek kökler içerikleri itibariyle son derece sağlam durmaktadır. İsim ya da eser üzerinden her ne şekilde olursa olsun başvurduğumuz kaynakların, bugünün sorunlarını çözebilmesi zaten mümkün değildir. Ancak geçmişi iyi bilmek, yanlışın nerede başladığını görmek açısından hâlâ çok kıymetlidir.

Din konusunu anlayabilmenin en güvenli yolu, bu alanda söz konusu edilen şeylerin değerini tayin edebilmektir. Konuşulan şeylerin kıymetini ölçme isteği bizi bilgi sorununa iletir. Bilgi; Mâtürîdî tarafından yararlı, hak ve güzel olan ve bunları zıtlarından ayıran şeyler diye tanımlanır. Onun keşif ve ilham

gibi bilgi değeri olmayan verilere itibar etmemiş olması din alanında yapılan günümüzdeki tartışmalara ışık tutacak niteliktedir.

Tasavvuf kültürü hem tarihte hem de günümüzdeki Müslümanların gerçeği olarak karşımızda durmaktadır. Tarih boyunca Müslüman âlimler bu kültürün yaratmış olduğu tarikatlar gerçeğini, geniş halk kitlelerini eğitmenin bir aracı olarak kullanmışlardır. Günümüze gelindiğinde ise çoğunlukla tarikat kesimlerinin yeterli din eğitimi aldığını söylemek mümkün görünmemektedir. Geçmişteki Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî öğretisi üzerine geliştirilen çizginin sürdürülebildiğini söylemek de oldukça zordur.

Erken dönem kaynaklarına gidip özellikle Ahmet Yesevî'nin tasavvuf ve tarikat anlayışını incelediğimizde bu yapının İslâm'ın temel kaynakları ile daha sağlam bir zeminde irtibatlandırıldığını görebilmekteyiz. Ancak günümüze geldiğimizde bu iyimserliğimizi maalesef sürdürüyoruz. Mesela Yesevî düşüncesinde akıl, ilim ve insana saygı gibi hususlar temel esaslar olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslından kopmuş günümüzdeki bazı tarikat yapıları ise maalesef bünyesinde çok ciddi sorunları barındırmaktadır. Mesela bu yapılarda akıl aleyhtarlığı ve ilim düşmanlığı teşvik edilebilmekte, doğru veya yanlış olduğu kontrol edilemeyen; keşif, ilham veya mükâşefe adı altında ileri sürülen görüşlere itibar edilebilmektedir. Aynı şekilde Yesevî ve Yunus Emre gibi Türkmen sûfilğinde Kur'an ve Sünnet'ten akıl ile anlaşılacak hikmet esas alınırken, günümüzün bazı tarikatlaşmış yapılarında bu özelliği görmek oldukça zorlaşmaktadır. Gerçek sûfi dervişler insan sevgisi, kardeşlik ve toplumsal dayanışmayı yayarken, günümüzün bazı tarikatları, İslâm adına kin, nefret, dışlayıcılık ve düşmanlığı körükleyebilmektedir.

Yesevî ve Yunus Emre'nin öğütleri ile yoğrulmuş olan Türkmen sûfilğinde insan denilen varlık "öteki" olarak algılanmaz. Kâfir de olsa incitme, incinsen de incitme ilkesi esas alınır. Müslümanlara, Allah'ın (cc) lütuf ve gazabına karşı, korku ile ümit arasında olmak tavsiye edilir. Aynı şekilde ehl-i kible

tefkir edilemez ve insan sevgisi esas alınır. İnsanlar yaratılışta eş, dinde kardeş olarak görülür. Yaratılan Yaratan'dan dolayı sevilir. Dindarlık cinsiyet üzerinden veya cinsiyet ayrımcılığı üzerinden oluşturulmaz. Fakir, öksüz, yetim, hasta ve kimsesizlerin dertleriyle dertlenmek sūfilik alameti olarak görülür.

Tasavvuf kültürü ve tarikatlar tarihî mirasımızın elbette bir parçasıdır. Ancak tarihin hiçbir döneminde bugün olduğu kadar istismar edilmemiş, kontrolsüz bırakılmamış ve liyakatsiz kişilerin eline teslim edilmemiştir. Tasavvuf ve tarikat kurumları tarihteki eğitim imkânlarının kısıtlı olduğu dönemlerde toplumun bilgidен uzak olan kesimlerini eğitmek için çok ciddi hizmetler sunmuştur. Bu yapı ve kurumların acilen ıslah edilmesi, öğretilerinin tashih edilmesi, legal ve meşru bir zemine çekilmesi, ilim ile ilişkilerinin yeniden kurulması ve son olarak devlet ve toplumun denetimine açık hale getirilmesi gerekmektedir. Bu türden kurumlar aracılığı ile dine ve topluma hizmet eden samimi Müslümanların zan ve itham altında kalmalarının da önüne geçilmelidir.

Çalışmanın Türklere hasredilmesi etnik bir ayrışmayı çağrıştırıyor gibi görünse de asla öyle bir içeriğe sahip değildir. İslâm dininin ırkçılık ve kavmiyetçiliği yasakladığı herkesin malumdur. Nasıl ki samimi ve sade bir dindar olmak İslâmcı veya tarikatçi çevrelerin, vatanını ve milletini sevmek sağcı çevrelerin, özgürlükçü veya demokrat olmak solcu çevrelerin, Ehl-i Beyt'i sevip zalimlerden nefret etmek Alevî-Bektaşî çevrelerin, Peygamber'in (sav) yolundan gidip adaleti savunmak Sünnî kesimlerin tekelinde değilse, İslâm dinine hizmet etmek de bir millet veya kavmin tekelinde değildir. Dinin evrensel değerlerini, mensup olduğu milletin sahip olduğu ahlâk, fazilet ve yüce hizmetlerini öğrenmek, kendisini ilim ve irfanın tâlibi gören her Müslümanın en doğal hakkıdır. Tarih boyunca bu uğurda eser ve hizmet bırakan her Müslümanı en derin saygı ve minnetle ya-detme borcumuz vardır.

Elinizdeki eser, aslında bütün İslâm dünyası ile alakalı olmakla birlikte, özelde Türk dünyası üzerinde yaptığımız araştırma ve incelemelerin derlemesinden oluşmaktadır. Bu çalışmaların birçoğu sempozyumlarda tebliğ metni olarak sunulmuş veya dergilerde makale olarak yayınlanmıştır. Yapılan çalışmaların bir arada bulunması ve bu çalışmalara daha kolay ulaşılabilmesi amacıyla kitaba dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Her bölümdeki bir başlık aslı itibariyle müstakil bir makale durumundadır. Makalelerin iki bölüm halinde derlenmesi uygun görülmüştür. Kitabın *Türklerin İslâm Düşüncesine Katkıları* şeklindeki ismi eserin içeriğini veya eserin içeriği bu isimlendirmeyi tam olarak karşılamasa da bu çerçevede yapılacak olan yeni araştırmalara esin kaynağı olması ümidiyle tercih edilmiştir. Eserdeki birinci bölümde Türklerin İslam'ı anlama eksenleri olan Ebû Hanîfe, İmam Mâtürîdî ve Şeyh Ahmed Yesevî üzerine yapılan çalışmalar yer almıştır. İkinci bölüm ise tarihten günümüze kadar Türk dünyasını ilgilendiren ama konu bütünlüğü taşımayan çalışmaların hepsini içerdiği için Türk dünyası üzerine araştırmalar adını almıştır. Eserde tekrara yer vermemek ve sayfadan tasarruf etmek amacıyla makalelerin kaynakçaları birleştirilmiş ve eserin sonunda verilmiştir. Bununla beraber metinler içerisinde yer yer tekrarlara düşmekten kaçınılamamıştır. Bu eksiklikten dolayı okuyucunun affına sığınır ve tarafımızın anlayışla karşılanmasını istirham ederiz. Hedefimiz gerek akademisyenlere ve gerekse özel olarak bu konulara ilgi duyan bilgi âşıklarına faydalı olmaktır. Metnin bir kitaba dönüşmesi konusundaki katkılarından dolayı İz Yayıncılık'ın editörü Ayşegül Özdoğan ve kitabın editörlüğünü üstlenen Mehmet Emin Gül'e, aynı şekilde metinde yer alan bazı imla yanlışlarının tasahhinde emeği geçen çok kıymetli doktora ve yüksek lisans öğrencilerimden Emre Öztürk, Osman Verim, Hasan Basri Demirer ve M. Yasin Özcan'a katkılarından dolayı teşekkür etmeyi borç bilirim. Gayret bizden başarı Allah'tandır.

Prof. Dr. Sıddık Korkmaz